

Jadidchilik harakatining asoschilari va ularning tarixiy tafakkuri

Guliston davlat universiteti.

Psixologiya va ijtimoiy fanlar fakulteti.

Tarix yoʻnalishi talabasi

Yusupova Laylo Umidbek qizi

Annotasiyaga: Mazkur maqolada jadidchilik harakatining asoschilari hamda ularning gʻoyalari haqida soʻz boradi. Bilamizki, harakat asoschilari ilmi, maʼrifatli, oʻz fikriga ega yetuk shaxslar hisoblanadi. Ularni yagona maqsad xalqni ilmi qilish birlashtirib turganligi hech kimga sir emas. Tadqiqotchi maqolada bu harakatning koʻzga koʻringan vakillari Ismoil Gasprinskiy, Mahmudxoʻja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Hamza, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Choʻlpon, Ubaydullaxoʻja Asadullaxoʻjavev va boshqalarning milliy istiqloq, erk va ozodlik gʻoyalari ilgari, haqiqat va adolat uchun kurashganliklari bayon qilingan.

Kalit soʻzlar: , Turkiston, Jadidlar tafakkuri, Jadidchilik renesansi, Behbudiy, Gaspirinskiy, Jan Jak Russo, Laziz Azizzoda.

Maʼlumki, Yevropa XVIII-XIX asrlarda oʻz boshidan texnika taraqqiyotini kechirib, XX asr madaniyati va turmushi uchun mustahkam poydevor yaratilgan edi. Osiyo, jumladan, Turkiston esa bu sohada orqada qolib ketgandi. Uchta oʻzbek xonliklari (Buxoro amirligi, Xiva, Qoʻqon) ning oʻzaro birodarkushlik urush va nizolari, Rossiyaning bu davlatlarga bostirib kirishi, mintaqaning mustamlaka holatiga tushib qolishi, mustamlakachilik milliy zulmning oʻrnatilishi va uning kuchayib ketishi oʻsha qoloqlikni yanada chuqurlashtirib yuborgan edi. Qoloqlik va jaholatni, oʻlka aholisining ayanchli ahvoli Turkistonning Yevropa va jahon sivilizatsiyasidan orqada qolib ketgani, islom va shariat oyoq osti qilingani va bunday ogʻir fojiali hayotdan qutulish, erk va ozodlikka erishish haqida oʻz zamonasining ilgʻor, ziyoli qatlamlarida fikr-mulohazalar paydo boʻla boshladi. Ijtimoiy uyqudan uygʻonish, milliy uygʻonish zaruriyat boʻlib qoldi. Boshqacha qilib aytganda, jadidchilik harakati ijtimoiy rivojlanishning, tarixiy taraqqiyotning talab va ehtiyojlariga javob tariqasida obektiv ravishda maydonga keldi.

Ta'kidlash joizki, Turkistonda jadidchilik harakatining katta ijtimoiy siyosiy kuch sifatida maydonga chiqishida barcha shart-sharoit va omillar yetilgan edi. Ayniqsa, o'lkada millatning dard alamlarini, butun ayanchli, mudhish, fojiali, og'ir qismatini o'z qalbi va vujudidan o'tkazib, o'zining butun borlig'ini, aql-zakovatini, ongli hayotini erk ozodlik taraqqiyot uchun safarbar etgan ziyolilarning butun bir yangi avlodi shakllangan edi. Turkistonda jadidchilikning maydonga kelishi va rivojlanishida Usmonli Turk imperiyasidagi ijtimoiy-siyosiy, madaniy-mafkuraviy g'oya va harakatlarning ham ta'siri kuchli bo'ldi.

Jadidchilik harakatining asoschilari o'z davri uchun yangicha tafakkur yarata olishdi. Bunda ochilgan yangi usul maktablarida dunyoviy fanlar o'tish bilan bir qatorda yosh avlod ongiga milliy g'oya tuyg'usini singdirishdi. Jadidchilik dastlab XIX asrning 80-yillarida Qrimda Ismoilbek Gasprinskiy rahbarligida qrimtatarlar o'rtasida vujudga keldi. Jadidchilik harakati namoyandalari o'zlarini taraqqiyparvarlar, keyinchalik jadidlar deb atashgan. O'sha davrning ilg'or taraqqiyparvar kuchlari, birinchi navbatda, ziyolilar mahalliy aholining umumjahon taraqqiyotidan orqada qolayotganligini va ilm borasida yosh avlodni o'ylagan holda jamiyatni tubdan isloh qilish zaruriyatini tushundilar. Jadidchilik mohiyat e'tibori bilan avvalo siyosiy harakat edi. Keyinchalik Turkiston hududiga keng yoyilishi orqali ko'plab jadidchilarimiz yetishib chiqdi. Jumladan, jadidchilik otasi deya ta'riflangan Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Ishoqxon Ibrat, Abdulhamid Cho'lpon, Ubaydullaxo'ja Asadullaxo'javev va boshqalar. Turkistonda jadidchilik harakatining yirik vakillaridan Mahmudxo'ja Behbudiy (1871-1919)dir. U tarixda “Turkiston jadidlarining otasi” deb nom olgan. Mahmudxo'ja Behbudiy istiqlol uchun kurashning oldingi saflarida borgan yalovbardorlardan edi. Fayzulla Xo'jaev Behbudiy haqida bunday degandi: «Siyosiy, ijtimoiy faoliyati, bilimining kengligi jihatidan o'sha zamon Turkistonidagi jadidlar orasida unga teng kela oladigani bo'lmasa kerak» [3:36]. Marhum sharqshunos olim Laziz Azizzoda «Behbudiyning sobiq Turkiston o'lkasining ijtimoiy, madaniy va adabiy rivojidagi o'rni, roli va ahamiyatiga juda katta baho berib, uni hatto fransuz ma'rifatparvari Jan Jak Russo, rus inqilobchi demokratlari N.G.Chernishevskiy, Dobrolyubovlar, tatar va ozarbayjon ma'rifatparvarlari Shahobiddin Marjoniy, Qayum Nosiriy, Mirza Fatxali Oxundov, Naxafbek Vazirovlar bilan qiyoslagan. O'zbekistonda Alisher Navoiy, Mirzo Ulug'bek kabi buyuk zotlar bilan birga Behbudiya ham haykal o'rnatish kerak»

[3:36], - deb, yozgan edi. Jadidlar tafakkuri xalqni ma'rifatli qilish, madaniyatni yuksaltirishning o'zi yetarli emasligini, xalqni o'z kuchiga, imkoniyatlariga ishonch hosil qilishi zarurligini yaxshi tushunishardi. Ularning ma'rifatparvarlik faoliyati sof ma'rifat doirasida chiqib, zulmga va inson qadr-qimmatini kamsitishga qarshi faol kurash olib bordilar. Ular demokratik o'zgarishlar uchun kurashda boshladi va mamlakatda liberal-demokratik harakat asoschilariga aylandilar. Jadidlar mafkurasi milliy g'oya xalqni birlashtiruvchi asosiy kuchdir. U milliy g'ayrat-shijoatni va o'z mamlakatiga muhabbatni alanga oldiradigan uchqundur. Milliy birlik g'oyasi xalq ongida qaror topdi, hamda umummilliy manfaatlarga bo'ysundirish va ularni ro'yobga chiqarish uchun kurashish zarurligi to'g'risidagi tushunchani uyg'otdi. Jadidlarimizning tarixiy tafakkuri ozodlik, tenglik adolat, ilmga bo'lgan chanqoqlik yotardi. Jadidlar o'zbek xalqi uchun o'z ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy asoslariga ega bo'lgan yangi o'zbek davlatini barpo etishda yo'l ochib beruvchi milliy g'oyani shakllantirdilar. Jadidlar o'zbek xalqi ijtimoiy tafakkurida qaror topgan ko'p asrlik insonparvarlik, erksevarlik va adolat g'oyalarning ulug' davomchilari edi. Har jamiyatning ustuni avvalo ilm hisoblanadi. Bu borada jadidlar maktabi va g'oyalari katta ahamiyatga egadir. Jadidlar har taraflama o'zlarining ongi va tafakkurini ishga solgan holda Turkiston yoshlarini ilmi qilish orqali ularga o'zligini qaytarish yurtni ozod ko'rishni orzu qilgan holda dadil qadam tashlashgan. O'rta Osiyo taraqqiyparvarlarining turkiy xalqlar birlashuviga oid g'oyasi yangi bo'lmay u o'lka chegaralaridan tashqariga ham yoyilgan edi. Bizningcha, bunda Rossiya, jumladan tatar jadidchiligining ta'siri chunki aynan jadidchilik ildizlari shu yerdan chiqqaligi uchun kuchli edi. O'z navbatida, Turkistondagi milliy harakatga Sharqda yuz bergan ijtimoiy-siyosiy jarayonlar - Erondagi konstitutsiyaviy harakat (1905-1911), Hindistondagi mustamlakachilikka qarshi chiqishlar (1905-1908), Turkiya inqilobi kabi voqealar muayyan ta'sir ko'rsatgan. Lekin turkistonlik jadidlar bu g'oyalarni mexanik ravishda qabul qilmagan. Balki milliy turmush tarzimizga muvofiq ayrim ijobiy tomonlarinigina o'zlashtirgan. O'z navbatida, aytish kerakki, ular hech qachon umumturkiy yoki umumislomiy davlat qurishni o'z oldilariga maqsad qilib qo'ymagan. Jadidlar tomonidan ilgari surilgan birlashish shiori ma'naviy-axloqiy xarakterga ega bo'lib, chor mustabid hokimiyatiga qarshi yo'naltirilgan va mustamlakachilikka qarshi kurash mazmunida bo'lgan. Turkistondagi Milliy Uyg'onish – jadidlar Renessansini xorijdagi olimlar ham tan olib, o'z asarlarida bunga amal qilmoqdalar. Shu o'rinda yapon olimi Xisa Komatsu o'zining

«Chig‘atoy gurunchi»da «Turk dunyosini uyg‘otish yo‘lida jon tikkan adiblar» iborasini ishlatilishi va nemis olimasi Ingobarg ham Turkiston uyg‘onishi haqidagi yozganini eslash kifoyadir. Shuningdek, O‘zbekiston Prezidenti Islom Karimov jadidlar Uyg‘onish davriga asos solganligini e‘tirof etgan holda shunday deydi: «XX asr boshida, mustamlakachilik zulmiga qaramay, xalqimiz yangi ufqlarga – milliy va erkinlik sari intilib yashashgan bir davrda buyuk ajdodlarimiz – jadidlar tomonidan amalga oshirilgan bu ulkan ish, bu harakatni o‘ziga xos ma’naviy jasorat na‘munasi, deb atash mumkin». Haqiqatan ham jadidlar yuqorida ko‘rsatib o‘tilganligi va musulmon mutaassibliki kuchli bo‘lishiga qaramay jamiyatda tub madaniy – taraqqiy burilishi yasashga muvaffaq bo‘ldilar. Turkistonda milliy tafakkur o‘zgardi, millat ijtimoiy g‘aflat uyqusidan uyg‘onib siyosiy va ma’riflashdi. Millat adabiyoti yangilandi, milliy teatr maorif va maktab, matbuot, madaniy-ma’rifiy uyushma (jamiyat) va siyosiy partiyalar paydo bo‘ldi. Bularning samarasi ila butunlay yangi, ya’ni jadid madaniyati rivoj topdi. Bu madaniyat hozirgi zamonaviy madaniyatimizning poydevor toshi bo‘ldi.

Xulosa qilib aytganda birinchidan, Jadidchilik asoschilari ilgari surgan g‘oyalar xalqni ma’rifatli qilishda dasturi amal bo‘lib xizmat qildi va qanchadan-qancha yoshlar savod chiqardi;

Ikkinchidan, Jadidchilik harakati siyosiy ma’rifatparvarlikdan jadid taraqqiyparvarlar firqasi darajasiga ko‘tarila oldi va chin ma’noda ilm fan bo‘yicha yetarli natijalarga erishishdir;

Uchinchidan, Jadidlarimiz har bir ilgari surgan islohatlarida yoshlar ilmi turganligi va ularning ong-u tafakkurini yetuk qilib tarbiyalashda dunyoviy bilimlarni o‘rgatishdagi harakatlari zoye ketmadi, ammo Chor Rossiya buni to‘xtab qo‘yganli bizning yuksalishimizni orqaga surdi. Shuni alohida ta’kidlash joizki jadidchilik harakati va tarixiy tafakkuri xalqimiz ongiga singib ketdi va hozirgi davrda ham ularning asarlari orqali ko‘plab ilm o‘rganishmoqda.

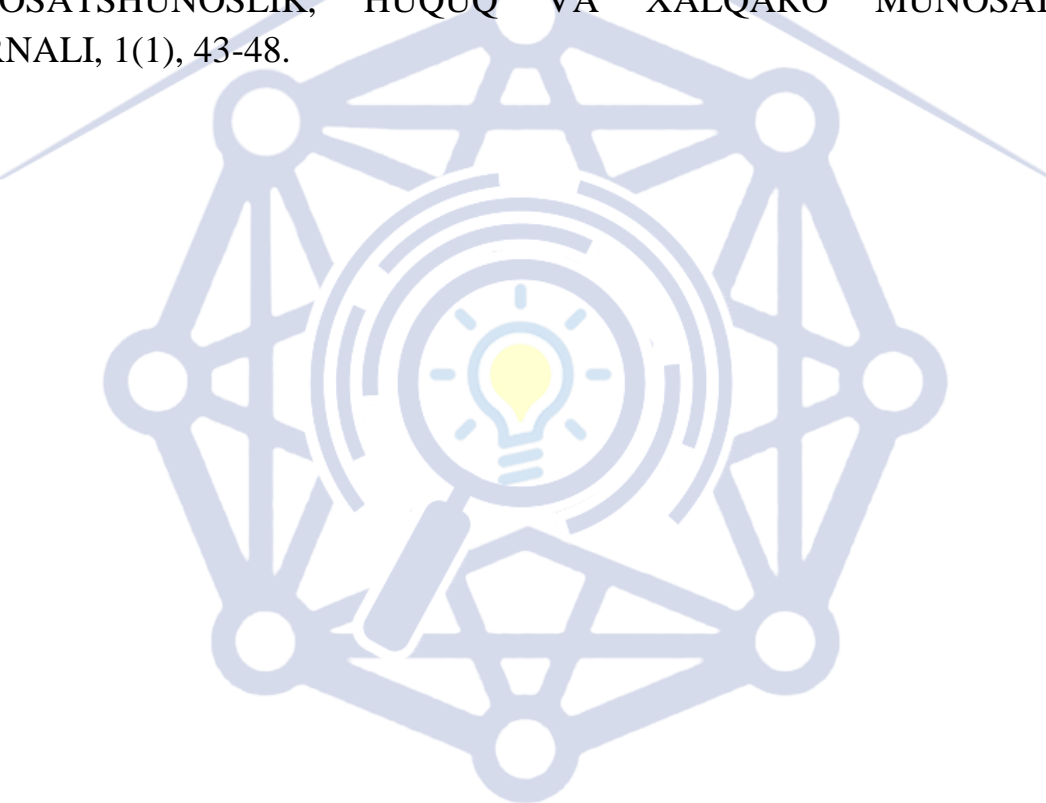
Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Qosimov Begali. Milliy uyg‘onish – T: Ma’naviyat. 2002.
2. Rajabov Q. Jadidlar – istiqloqlilik harakatining g‘oyaviy rahnamolari.
3. Алиев А. Махмудхўжа Бехбудий. –Т.: Ёзувчи, 1994.
4. Аъзамхўжаев С. Туркистон мухторияти. – Т.: Маънавият, 2000
5. Ismadiyarov, Y., Nabiulina, L., Matnazarova, M., Mulaahmetov, R., Suleimenova, U., & Satimbekova, A. (2021). Multicomponent Structural and

Logical Model of Innovative Management in Higher Education and the Mechanisms for its Implementation. Известия высших учебных заведений. Технология текстильной промышленности, (3), 187-195.

6. Жадидчилик: ислохот, янгиланиш, мустақиллик ва тараққиёт учун кураш. –Т.: 1999.

7. Нурумбетова, С. А. (2022). ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИИ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОГО ЗНАЧЕНИЯ В БОРЬБЕ С ЭКСТРЕМИЗМОМ В ОРГАНАХ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ. SIYOSATSHUNOSLIK, HUQUQ VA XALQARO MUNOSABATLAR JURNALI, 1(1), 43-48.

Research Science and
Innovation House

